

ISBN 978-86-82873-21-1

ЗБОРНИК ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

I

ПОСВЕЋЕНО ДР ДРАГУ ЋУПИЋУ
ПОВОДОМ 75-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома,
дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ,
др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, др Стана Ристић,
научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:

Срето Танасић

БЕОГРАД

2008

ISBN 978-86-82873-21-1

УДК 811.163.41'26

811.163.41'272

2008.

СРЕТО ТАНАСИЋ, Београд

СТАНДАРДИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА КАО СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА ПОТРЕБА

У раду се разматра савремена социолингвистичка ситуација у Црној Гори. Оцјењује се оправданост идеја о изградњи посебног стандардног језика или (по неким) о преименовању и преправкама српског стандардног језика.

Кључне ријечи: српски језик, социолингвистика, назив језика, нормирање језика, језичка политика, стандардизација језика.

У овом раду* ћу изложити своја размишљања о теми која данас заокупља велики број слависта, не само оних који су се у своме научном и педагошком раду бавили (и баве) језиком који је био у употреби у четири југословенске републике под именом српскохрватски језик, или неким другим, зависно од мјеста и времена његовог именовања. Ова тема се преноси из једне републике у другу и, ето, доспјела је у Црну Гору. Посљедњих година у Црној Гори као да је питање језика најзначајније питање које притишће планету. А ако се добро погледа, може се рећи да ту стварно и нема питања.

Неки догађаји су то већ потврдили. На примјер, залагање за самосталну и суверену Црну Гору, чиме би се њој повратила државност, било је праћено захтјевима да се суверенитет запечати и црногорским језиком, ма шта ко подразумемијевао под том синтагмом. Захтјеви да се у Црној Гори створи посебан стандардни језик јавили су се и прије захтјева за самосталну државу Црну Гору. И Црна Гора постаде суверена европска држава иако је у њеном уставу записано да је у Црној Гори у употреби српски језик. Посебан стандардни језик није услов ни за др-

* Рад је настао у оквиру пројекта 148002 *Опис и стандардизација српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Рад је првобитно био написан за научни скуп о језичкој ситуацији у Црној Гори који је у организацији ЦАНУ одржан у Подгорици 24. и 25. маја 2007. Пошто због обавеза нисам могао учествовати на скупу, овдје се он, уз извјесне мање корекције, први пут објављује.

жавну сувереност, што су наука и пракса и свједочиле, као што није био ни услов да се један дио Црногораца издвоји из српског националног корпуса и створи црногорску нацију. Да ли је у том погледу Црна Гора необична европска земља, да ли представља изузетак? Овдје би се могло поставити још много оваквих питања. Међутим, она су на различите начине постављана и одговори су одавно познати. Ко није задовољан одговорима на та питања, има пред собом два тешка задатка, или бар један: да промијени народ у Црној Гори или да убиједи тај народ (бар његове двије трећине) да промијени језик. А то није лако дјело за лингвисте ни за државотворне снаге у било којој земљи¹.

Остављајући по страни многа питања о којима се може говорити, и говори се, кад је посриједи језичка ситуација у Црној Гори, ја ћу у овој раду поћи од неспорне чињенице да данас у Црној Гори имамо подијељено мишљење о питању стандардног језика. Прво, постоје јаке политичке и државне снаге које сматрају да у Црној Гори треба да постоји језик који ће се звати по имену државе, неки кажу по имену најбројнијег народа. Уз њих стоји свакако и дио културне јавности, а малобројна је научна јавност из струке стала уз ту идеју. Друго, постоји у Црној Гори, углавном међу опозицијом, политичка снага која сматра да Црна Гора има свој стандардни или књижевни језик, који је у употреби већ преко сто педесет година, и да нема потребе ни смисла да се он сада мијења само зато што се тај стандардни језик употребљава и изван граница Црне Горе и што има и у Црној Гори традиционално назив српски језик. Ово мишљење подржава такође значајан дио културне јавности у Црној Гори. Уз то, ово мишљење готово једногласно подржава за ово питање компетентна наука у Црној Гори.

О идеји увођења црногорског језика у Црној Гори, преко новог устава, нећу много дужити. О томе је последњих година струка рекла све што се могло рећи. Можда ни у једној истојезичкој републици бивше Југославије струка није тако расвијетлила језичку проблематику као овдје. Ја не желим да се спорим са политиком. Наравно, ствар је у томе да ли оне политичке снаге које су на власти уопште и желе да саслушају струку. Кад је у питању језичка проблематика, у свијету политика иде из лингвистике и социолингвистике. Да ли код нас мора бити обротно; мора ли наша европска перспектива бити таква: да тежећи европским интеграцијама чинимо све што је супротно од идеје европских интеграција. У Европи, да не идемо даље, постоје озбиљне, просперитетне и уважаване државе у којима се језик не назива према називу државе (Швајцарска), ни према називу народа и државе (Аустрија). А тек у свијету. Желим да

¹ Ми из Босне и Херцеговине знамо из историје (а и други знају) да је једна јака европска држава дошла са мандатом да среди прилике у БиХ. Она је хтјела да промијени и (српски) језик. Била је упрегла у тај пројекат све своје снаге, али није нишло. Кад је тај проблем нарастао, трпјела је критике и у бечком парламенту и на крају је одустала од намене – равно прије сто година.

кажем само да не постоје иоле озбиљни разлози који упућују Црну Гору на потребу стварања новог стандардног језика, ни за преименовање постојећег. Још нико није супротно озбиљним аргументима и доказао². Црна Гора је вијековима водила борбу за своју слободу и говорила је о тој борби српским језиком, звала је свој језик српским језиком и онда кад у њеном саставу није била стара Херцеговина, такође са српским језиком својим, а та стара Херцеговина данас чини бар половину територије државе Црне Горе. О тој борби је пјевала на српском језику.

Црна Гора се данас издвојила у самосталну државу. Они који су се за то залагали тврдили су да желе вратити државност и идентитет Црне Горе. А све што је у Црној Гори о Црној Гори запамћено, записано и написано јесте на српском језику. Да ли су заиста били потребни данашњи умни људи да би просвијетлили и унапријед и уназад толике умне главе у Црној Гори. Да ли ће се и црногорски дио Јадранског мора морати преименовати у Црногорско море у складу са тежњама за бржим европским интеграцијама. Можда без тога заиста не можемо у европске интеграције. Али из Европе стижу другачије поруке у том погледу – да не може нико имати право на преименовање језика³. О потреби да се у Црној Гори створи неки други стандардни језик који не би био овај, српски стандардни језик, или о потреби да се српски стандардни језик, који има извјесне посебности у Црној Гори – што, опет, није никаква наша специфичност – преименује у црногорски језик изrekli су свој суд у различитим приликама сви српски лингвисти, међу којима је велики број оних који су поријеклом из Црне Горе. И то они старији, који су за многе од нас, требало би да су то за све – несумњиви ауторитети – из друге половине двадесетог вијека. Исто тако, сви лингвисти из Црне Горе данас, било гдје да живе и раде, уз врло, врло ријетке часне изузетке, тврде и доказују да се ништа није промијенило у том погледу⁴: у Црној Гори функционише стандардни језик са извјесним особеностима и он се традиционално зове српски језик, изузев службеног имена српскохрватски, које је важило и овдје у вријеме српско-хрватског језичког заједништва.

² Надам се да, послје детаљних анализа научног дјела самозваног лингвисте Војислава Никчевића, нико озбиљан неће дозволити себи да своје идеје поткрепљује позивањем на овога.

³ О томе је наша стручна јавност могла и морала (а то је морала и политичка јавност која хоће да утиче на ово питање) прочитати у раду Б. Грешела у часопису *Српски језик* 8/1–2 (2004), а такође у већем броју Ковачевићевих радова интерпретирани су и ставови овог њемачког лингвисте. А оне који нису дошли до изворног рада Б. Грешела и до Ковачевићевих радова упућујем на књигу Ј. Стојановић и Д. Бојовић *Српски језик између истиине и обмане*, Јасен, Београд, 2006.

⁴ У Србистици је и данас, а и раније је било тако, велики број управо оних који потичу са простора Црне Горе. Тешко је и повјеровати, а никако се не може доказати, да они нису имали у виду језичку ситуацију у Црној Гори описујући и нормирајући српски језик. На ово се осврнуо управо Слободан Реметић у раду *Српски језик и писмо у ојлегалу векова и нацрта Успјава Црне Горе*, у: Слово, бр. 11 (2007).

Свој кратак осврт на ово питање, уз прећутно, а подразумејвано ослањање на огромну озбиљну литературу написану последњих деценија управо о овоме питању, у чијем стварању је активно, компетентно и поштено учествовао и др Драго Ћупић – коме с поштовањем посвећујем овај рад⁵, завршио бих констатацијом да је (и) моје мишљење да не постоје ни државни ни лингвистички ни социолингвистички разлози за стварање новог стандардног језика у Црној Гори. Такође ни за преименовање српског језика у црногорски. Ово последње као пракса нигдје није ни постојало сем у случају српског језика⁶. Иако нијесам ни позван ни вољан да било коме шта прописујем, мислим да ме минимум професионалне етике обавезује да ово кажем; ријеч је о моме језику.

Остављајући оним који се залажу за црногорски језик да то питање и ријеше – са свим могућим потпитањима која из овога проистичу, желим да кажем шта мислим о положају српског језика у Црној Гори. Срби и други у Црној Гори имају српски стандардни језик са извесним посебностима. Те посебности се уважавају при нормирању српског језика⁷. То је свима знана чињеница и она се не може заобићи. Непријатна је некога чињеница да се у Црној Гори готово двије трећине становника изјаснило да је његов језик српски језик (63–64%). То је много више него што има оних Црногораца који су се изјаснили као Срби у националном погледу. И то у условима пописа кад се држава није богзна колико трудила да подржи такво одређивање. Ако је већинска Црна Гора са знатно мањим процентом одлучила да створи самосталну државу Црну Гору, онда се овај проценат мора уважавати кад се разматра језичка ситуација. Слободна је воља свачија да ли ће одступити од српског стандардног језика и започети изградњу новог језика. Али нико није овлашћен, нити може имати овлашћења, да огромној већини народа у Црној Гори

⁵ В. библиографију Д. Ћупића у овом Зборнику, и комплетнију – Д. Аранитовић: *Драгићин – Драго Ћупић, Библиографија поводом 70-годишњице живота*, Интерпрес, Београд, 2003.

⁶ И то нам је познато захваљујући раду Б. Грешела у *Српском језику*. Добро би било да то прочитају они који мисле другачије, а не вјерују српским (и црногорским) лингвистима. С друге стране, није позната пракса да је у некој европској земљи дошло до одустајања од стандардног језика који функционише и развија се од средине деветнаестог вијека и да се пришло стварању новог стандардног језика, само да би се показала још једна самосвојност те државе, без обзира на цијену таквог пројекта. А на питање каква је цијена тога посла, односно колико је то сложен посао, може се наћи одговор у социолингвистичкој литератури. Код нас се о томе колико је комплексан и дуг посао нормирања и стандардизације језика може обавијестити у књизи нашег најпознатијег и у свијету признатог социолингвисте, и не само социолингвисте већ засигурно и једног од водећих наших лингвиста, Милорада Радовановића *Социолингвистика*, Нови Сад, 1986, 32003.

⁷ О тим посебностима српског стандардног језика у Црној Гори писао је доста академик Бранислав Остојић, в. нпр. његов рад *Strukturalno-genetski identitet crnogorske standardne ijekavice*, у зб. *Jezik i demokratizacija*, Сарајево, 2001, као и низ других. А и други млађи србисти из Никшића дају у последње вријеме прилоге овоме питању.

одузме језик и преведе га на други, наводно, љепши, њему ближи. Нема право ни да српски језик закити понеким дијалектизмом па каже: ето то је црногорски језик⁸ који важи за све у Црној Гори! Није нигдје записано, нарочито не у европским документима, ни у документима Уједињених нација, да нека група може на силу одвести народ, или његов дио, у језичко ропство. Данас се у Европи гарантује право и националним мањинама да се служе својим језиком. Свака земља у којој су регистроване националне мањине мора та права гарантовати и обезбиједити да се она и остварују. Није, додуше, нигдје записано оно што може постати проблем у Црној Гори. Нема у Европи примјера да је већински народ онемогућио да се у истој тој земљи користи већински језик (ако је таква идеја уопште и потекла од народа) – а српски језик је у Црној Гори већински. То је, данас, и једини стандардни језик, ако се изузму језици националних мањина – будући да се црногорски стандардни језик тек треба изградити. О стандардним језицима је ријеч. А залагање за то да у Црној Гори буде у употреби само тај новоизграђени, за сада непостојећи, црногорски стандардни језик, значило би да се одузима право за двије трећине становника да се служе својим стандардним језиком.

Дакле, без обзира на то да ли ће у Црној Гори бити проглашен па и изграђен још један стандардни језик, без обзира на то да ли ће то бити „исто то, само мало другачије“, српски стандардни језик јесте и мора остати у службеној употреби. То је стандардни језик којим се служи за мало двије трећине становника. То значи да се мора рачунати са свим што подразумева службена употреба једног језика. У школама се мора обезбиједити да дјеца похађају наставу на томе језику. Да изучавају тај језик. Даље, то значи да се на факултету организују студије за стварање кадра који ће радити у настави. Обавеза је државе да из пореза својих грађана обезбиједи услове да се настави проучавање српског језика. Сва администрација мора се одвијати и на српском језику. Они који се залажу за свој српски језик не могу бити означени као неподобни грађани у Црној Гори. Не може се преко државног апарата радити на насилном удаљавању лика стандардног српског језика од српског језика изван ове државе. О стандардизацији овога језика брину се они стручњаци који прихватају српски језик као свој са особеностима које он има овдје. Држава је дужна да то омогући и да не чини сметње у томе послу.

⁸ О именовању језика у уставу говори се у раду Милана Шипке *Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija*, у зб. *Jezik i demokratizacija*, Сапачево, 2001, 125: „Treba reći da ustav ime jezika ne propisuje direktno (ne normira službeni naziv jezika, nego službenu upotrebu jezika označenu nazivom koji je uobičajen, ili posebno odabran voljom određenoga društvenog kolektiva). To znači da utvrđivanje samog imena jezika nije primarno ustavnopravna materija. To je domen lingvističke terminologije, a može biti i predmet političkoga dogovora. Ustav naziv jezika prihvata kao gotovu (objektivnu) činjenicu, pa ga uzima samo kao oznaku jezika čija se upotreba reguliše“.

Држава не може преводити дјела старијих црногорских писаца на црногорски језик да би мртве писце научила њиховом језику, без обзира на то како ће изгледати тај језик ако се једног дана створи. Такође, не могу се језички прилагођавати српски писци из других средина да би се црногорска омладина „заштитила од језичке асимилације“, без обзира на то како ће изгледати тај црногорски језик. Држава је дужна да у средствима информисања обезбиједи цјелодневне програме на српском језику, да омогући излагање листова на српском језику. Дужна је да има лекторску службу о чијој компетенцији просуђују стручњаци за српски језик, а не они који се залажу за увођење црногорског језика – ови ће се бавити својим језиком.

О језичком планирању и језичкој политици, кад је посриједи српски стандардни језик у Црној Гори, како рекох, брину се они црногорски стручњаци који прихватају тај језик, како је чињено и досада. Држава мора обезбиједити услове да они тај посао могу обављати и да га раде у координацији са језичким стручњацима из других држава гдје је српски стандардни језик национални језик. Угрожавање језичких права лако се уочава и држава мора бити свјесна да на томе осјетљивом плану не смије бити грешака. То је посебно важно и за Црну Гору, као и за друге државе настале распадом бивше државе Југославије, јер она тежи да постане пуноправан члан Европске уније, а и без тога. Европа је утврдила стандарде понашања, а право на језик је једно од темељних људских права свакако. Европа је посебно осјетљива на кршење људских права. Не би било пријатно ако би се европским институцијама обратила језичка заједница која представља двије трећине становника у Црној Гори са жалбом да су јој угрожена права на коришћење језика.

Увођење још једног стандардног језика, или ангажовање људи и материјалних средстава за то не може бити на рачун носилаца српског језика. Онај ко се одлучи на увођење другог стандардног језика, поред већ постојећег, мора бити свјестан да то компликује и поскупљује функционисање државе. Нису одговорни (само) они појединци у земљи који су се приклонили некој идеји за коју се залаже нека политичка група, па још кад је та група на власти. Грађани не знају и не морају знати колико ће то додатно коштати државу, односно пореске обавезнике. Онај ко се залаже за ту идеју мора знати и то. И било би добро да то каже грађанима⁹.

Ово што је овдје речено и што се хтјело рећи, имајући у виду добро познату и описану језичку ситуацију у Црној Гори данас, могло би се свести на следеће. Не постоје никакве социолингвистичке потребе да се данас у Црној Гори ствара посебан стандардни језик. У Црној Гори

⁹ Овдје ћемо оставити по страни питање за који језик ће се одређивати европске институције у случају кад треба да своје документе преводе и на те наше језике. Овдје такође нећу отворати питање угледа нових све мањих стандардних језика у свијету. Да ли ће негдје на европском универзитету поред србистике бити заступљена и црногористика и имати довољан број студената? Тешко је на ово питање позитивно одговорити.

већ више од сто педесет година функционише стандардни језик заснован на источнохерцеговачком дијалекту (тај дијалекат, узгред, захвата и половину Црне Горе). Тај стандардни језик ијекавског изговора традиционално се назива српски језик, како се језик овдје називао и прије стандардизације. Постојање извјесних посебности у српском језику који се употребљава у Црној Гори није само црногорска специфичност и не може бити разлог да се српски језик преименује у црногорски језик. Преименовање српског језика у Црној Гори у црногорски језик такође нема упориште ни у правној ни у лингвистичкој равни нити је таква пракса позната у цивилизованом свијету. И једно и друго, стварање посебног стандардног језика или преименовање српског у црногорски, имало би само штету: уз подјеле у народу водило би и у изолацију и провинцијализацију културе будући да тај језик не би имао никакав престиж у породици словенских и европских језика. За нешто такво нема никаквог оправдања, ни друштвеног ни лингвистичког.

Уколико постоје заговорници стварања посебног стандардног језика у Црној Гори, то не смије довести у питање српски стандардни језик као службени језик у Црној Гори и његово ћирилично писмо¹⁰ јер он је постојао, и постоји, и за њега као свој језик изјаснило се двије трећине становника ове земље, и то управо одговарајући на питање оних који сада хоће да регулишу језичку проблематику у Уставу Црне Горе. Српски стандардни језик у Црној Гори је, дакле, језик којим се служи највећи број становника и у складу с том чињеницом мора се понашати држава увијек кад се ради о језичкој проблематици. Језичку политику и рад на нормирању српског језика и његовању језичке норме у Црној Гори стручно морају водити они лингвисти који овај језик сматрају својим. Тако се неће догодити нежељени језички инжењеринг (чији би синоним био у синтагми језичко насиље), а експлицитна језичка норма неће представљати неподношљиво насиље над имплицитном језичком нормом¹¹.

Будући да пројекат стварања (још једног) стандардног језика у Црној Гори нема ни државну ни лингвистичку оправданост, било би добро да одговорни политички и државни органи озбиљно схвате готово једногласна упозорења лингвиста да је погрешно улазити у реализацију таквог пројекта. То би нанијело непроцјењиву штету Црној Гори, њеном јединству и посебно њеној култури¹². То, вјерујем, нико одговоран и добронамјеран не би желио.

¹⁰ Просто је необјашњиво како је дошло до потискивања ћириличног писма у Црној Гори управо у вријеме кад се говори о жељи да се заштити њен идентитет и државност, а зна се какво мјесто је у том погледу имала ћирилица.

¹¹ О експлицитној и имплицитној језичкој норми види у раду Дубравка Шкиљана *Stara jezična prava i nove manjine*, у зб. *Jezik i demokratizacija*, Сарајево, 2001.

¹² Ево шта је у своме сарајевском реферату о планирању језичке политике у Црној Гори рекао Бранислав Брборић: „У нашој језичкој детелини са три или четири једнојезичка листа није се лако снаћи ни домаћим сејачима и косачима, а камоли странама. О четвртом чиниоцу, о четвртом листу, Црногорцима, мало сам говорио, али не зато што

Срето Танасић

СТАНДАРТИЗАЦИЈА ЈАЗЫКА КАК СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКАЈА НЕОБХОДИМОСТ

Резюме

В настоящей работе рассматривается актуальная стандартноязыковая ситуация в Черногории. Автор указывает на факт, что в Черногории свыше 150 лет функционирует сербский стандартный язык иекавского типа с некоторыми специфичностями по отношению к сербскому языку за пределами Черногории. Сербским он там назывался и до стандартизации. Отсутствуют и лингвистические и общественные причины создавать в настоящее время другой, новый стандартный язык, тем более нет необходимости менять название сербский язык и вводить название черногорский язык. Такой поступок вызвал бы кроме того ненужные распри, разделения и провинциализацию культуры в Черногории, а такой маленький язык не мог бы получить престиж в семье славянских и европейских языков.

Если бы официально был провозглашен особый черногорский язык, в таком случае черногорское государство должно было бы обеспечить условия для того, что бы сербский язык у в дальнейшем имел статус официального языка в этой среде, так как это выбор двух третей граждан Черногории.

их мало уважавам, него зато што би требало да се они – и у Црној Гори, и у Србији, и другде – трезвено споразумеју са својом културном историјом како би се ваљано сучелили са својом садашњом и будућом опстојношћу и духовношћу на балканској, европској и планетарној ветрометини. Језик није једина, али јесте свакоме значајна одредница културне историје, културне садашњице и културне футурологије. Та одредница мора имати своје упориште и у прошлости, и у садашњости, и у будућности, које не могу бити у неодрживом раскораку“ – *Тројезичносћ и/или једнојезичносћ*, у зборнику *Jezik i demokratizacija*, Сарајево, 2001, 64–65. А у своме помињаном раду Дубравко Шкиљан каже и ово: „Ипак, у modernim се демократским друштвима очекује од те политике [језичке политике у неком друштву – С. Т.] да буде ‘razumna’“ (стр. 185). Вриједи прочитати ту и шта се подразумемијева под појмом *разумна језичка политика*, па и то имати на уму у сагледавању језичке политике овдје, и уопште код нас.

У истом зборнику Милорад Пуповац ће написати: „Premda smo svjesni činjenice da je stanje lingvističkih zajednica i stanje funkcija jezične standardizacije na prostoru bivše Jugoslavije takvo da ne ostavlja odveć prostora za komunikaciju s ovom vrstom promjena (у комуникацији – С. Т.), које очито у свијету настају под утицајем нових комуникацијских парадигми, zbog више је разлога важно запитати се: *да ли је ишта од ових промјена налази одјека у концептима језичке standardizacije ‘na ovim prostorima’?* да ли је ишта од њих и онoga што смо у вези с њима рекли relevantно за наше домаће теоретичаре и практичаре језичке standardizacije? Чи ни ми се да не“ – Милорад Пуповац, *Dva aspekta postmodernog stanja jezične standardizacije*, у зб. *Jezik i demokratizacija*, Сарајево 2001, 194.